

Müslümanlık birbirinden ayırlamaz. Âkif'i veya bir şairi mutlaka bir 'sınıf'a sokmaya çalışmak, komünistlerin marifetidir. 18 Mart törenlerinde Halkevleri'nde cumhuriyetin ve inkılâbın emanetçisi gençler tarafından şiirlerinin okunması Âkif'in değerini tespit eden en somut delillerdendir.

"Bugün memlekette boru öttürmeye kalkan bazı şairimsi kişiler, Kurtuluş Savaşı yıllarında İstanbul'da aşk ve fuhuş manzumeleri yazarken Âkif'in Anadolu'ya geçmiş olması başlı başına bir hizmet ve kıymet teşkil eder. Zaman zaman dâhilerin bile bayağılığa düştüğü teknik meseleler haricinde Âkif'in Türk edebiyatına teknik bakımdan hizmeti inkâr edilemez. Hissen, vicdanen ve fikren taraftar olmadığı şeyleri kabul eder gibi görünmek küçüklüğüne düşmeyen Âkif'in memleketten uzaklaşması pek yüksek seviyeli olmasıyla izah edilebilir. İnsanî tarafına, hırsız ve dalkavuk olmayışı yeterince delil oluşturmaktadır."

Özetle, *Sessiz Yaşadım* isimli kitapta geçen bu yazılar bize göstermektedir ki kimi aydınlarımız, şartlara göre pragmatik gayelerle tutarsız tavırlar içerisinde girerek gereksiz tartışmaların yapılmasına çanak tutmaktadır. Bu tartışmaların genelinde objektif olmak yerine belli fikir akımlarından (Türkçülük, Osmanlıcılık, İslâmcılık) hareket edilerek şairi mutlaka bilinen kalıpların içerisinde değerlendirmek arzusu yatmaktadır. Tabii bunun neticesinde İbanoğlu'nun da değindiği gibi Âkif'in karşısına Fikret, "İstiklâl Marşı"nın karşısına "Tarih-i Kadim" konulabilmektedir. Dolayısıyla Âkif Şarklı ve geri, Fikret Garp-lı ve ileri sıfatlarıyla anılmaktadır.

Bu kitapta geçen isim ve yazılar, bizi bir perspektifler galerisinde dolaştırıyor ve daha sağlıklı, daha objektif, daha bilimsel düşünen bir toplum için hangi aşamalardan geçmemiz gerektiğini gözler önüne seriyor.

Özlem Nemutlu*

Mehmed Âkif İnsan ve Medeniyet**

Sahip olduğu değerler cetvelinde Mehmed Âkif Ersoy, güçlüyken tevazu sahibi ve güçsüzken vakâr durabilmenin; anlık/günübürlük kaygılardan sıyrılabilmeyen tanımladığı hedefte yer alan adamdır. Kendinden önkilerin taşıdığı değerler manzumesini, bir emanettâr bilinciyle devralan Âkif, yaşadığı toplumun tarihsel belleğinin tam da yenilenmeye ihtiyacı duyduğu bir zaman kesitinde, milletin iradesine kuvvetle nüfuz edebilmiş bir sanatkârdır. Erdoğan Erbay'ın geçen yıl yayımlanan kitabı *Mehmed Âkif İnsan ve Medeniyet*, bu minval üzere Âkif'e dair sıklıkla dillendirilen ve toplamda bir tanımlamayla söylemek gerekirse, anlamlı bir şeyin parçası olma

çabasının Âkif'e ait orijinal izlenimlerle yeniden dile getirildiği özgün bir çalışma olarak raflardaki yerini almıştır. Özellikle Erbay'ın şiir metinleri üzerine yaptığı okumalar, Âkif'in şiir dilinin imkânlarından güç alan üslûbunun temel dinamikleri olan, değer problemi, mesuliyet/sorumluluk ve medeniyet fikrinin arka planını aydınlatmaya yönelik olup şairin his dünyasındaki çözüme kavuşma ihtiyacı duyulan yaşadığı çağa mahsus programatik meseleler üzerine teklif ettiği düşüncelerin aydınlaştırılması amacına dönüktür.

Öncelikle Âkif'in sanat bilincini şekillendiren veya tetikleyen üst sorun, medeniyet fikridir. Bu fikir, özellikle Âkif'te Şark-Garp ola-

* Yrd. Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

** Erdoğan Erbay, *Mehmed Âkif İnsan ve Medeniyet*, Fenomen Yayıncılık, Erzurum, 2011, 106 s.

rak sınırları keskin bir çizgiyle belirlenmiş, İslâm uygarlığının Sanayi Devrimi'nden beri, bir reaksiyon olarak maddede kendinden ileri düzeyde olan Batı'ya yönelik tepkisidir. Zira son iki asrın muhasebesi yapıldığında Batı, kendine özgü inşa ettiği maddeci yanıyla Doğu için bir baskı etkenidir. Âkif'in Garp medeniyeti için bir asır öncesinde ifade ettiği ve gidişatı için uyardığı meselelerin gariptir ki Samuel P. Huntington'un 1993 yılında yazdığı *Foreign Affairs* adlı makalesinde daha kendinden emin bir edayla tekrar edışı elbette bir sürpriz değildir. Bu bağlamda Huntington şunları söyler: "Benim faraziyem şudur ki, bu yeni dünyada mücadelenin asıl kaynağı öncelikle ideolojik ve ekonomik olmayacak. Beşeriyetin arasındaki büyük bölünmeler ve hâkim mücadele kaynağı kültürel olacak."¹

Anlaşıldığı gibi Batı'nın üstün olduğunu iddia ettiği temel nokta sadece maddi dünya varlığı değildir. Burada aşağı yukarı bir değer problemi de söz konusudur. Âkif'in değer temsiliyeti üzerine Erbay şunları söyler: "Dünyalık adına sahip olduğu her şeyi, tarihe karşı sorumluluğunu yerine getirme mecburiyeti çerçevesinde, ölerək yaşamaı tercih etmiş bir millete fedayı, zevklerin en güzeli kabul etmiş olan Âkif, milletiyle inzalağığı sözleşmeye sonuna kadar sadık kalabilmiş insanlardan biridir. Âkif, tarihin serüveni içinde devrinin kendisine belirlediği alanda, misyonunu sanatıyla icra bahtiyarlığı duymuştur. (...) münevver olmanın şuuruyla, kendisini sorumlu tuttuğu milletine karşı ferdî tahassüs ve ızdırapları bir kenara bırakarak, samimi duygularla, sevgilisi cemiyete seslenmiştir."²

İşte Huntington'un kültüre merkezlediği Doğu-Batı karşıtlığında Âkif, daha çok öncesinden çağın olumsuz şartlarının farkında-

lığıyla bir siper ya da duruş gerektiren kültür formasyonunun bazı temeller üzerinde ayakta durmasından yanadır. Yani sahip olduğu tarih ve medeniyet fikrinin verili geleneğiyle... Çünkü Batı, bugüne kadar hep karşısındaki değiştirmeye güdümlü mekanizmaları devreye sokmuştur.

Oryantalizm başlıca tanımlama şekli olan ötekileştirme ve tahakküm, Âkif bağlamında da bir medeniyet gerilimine işaret eder. Âkif'in bir vaizi, bu baskın etkiden duyulan rahatsızlığı da ifade eder: "Avrupa Kıtası'nın varlık sebebi ötekilerdir. Çünkü öteki konumuna indirgediği dünya olmasa idi, kendi varlığının esasını da kavramada asla yetkinliğe ulaşamayacaktı."³

Bu bakımdan Doğu'nun ya da Âkif'e göre söylemek gerekirse Şark'ın ayakta durabilme koşulları kendi irfanı ve vicdanı ile inşa etiği bir uygarlık düzeyiyle ilgilidir. Bu yapıyı, dışarıdan yalıtıma çalışmak ya da şartlı bir bakış açısıyla tanımlamaya kalkmak, Edward W. Said'in Bernard Lewis ve Huntington üzerine yönelttiği eleştirilerde olduğu gibi art niyetli bir bakışla İslâm'ı kalıtsal bir şekilde zamana karşı sabitlemiş, doğuştan toplumsal değişime kötürüm kalmış, değişim fırsatını yakalayamamış bir konumda görmenin yanılığsıdır.⁴

Âkif bu tip bir tanımlamayı daha o devirde sezip reddetmiştir. Çünkü "tarihî süreç içerisinde, daimî bir akışla var olma ve varlığını ebediyete kadar devam ettirme kararlığında bulunan milletlerin, yürüdükleri yolda zaman zaman zirveye otursalar da, zaman zaman yok oluğun uçurumuna da karargâh kurdukları bir hakikattir... Zira yürümeyenler için, düşmekten söz edilemez. Yürümekten korkanlar için, yürünecek bir yoldan da söz edilemez."⁵

1 Samuel P. Huntington, "Medeniyetler Çatışması mı?", (çev. Mustafa Çalık), *Doğu Batı*, S. 41, 2007, s. 83-106.

2 Erdoğan Erbay, *Mehmed Âkif İnsan ve Medeniyet*, Fenomen Yayıncılık, Erzurum, 2011, s. 71.

3 Age., s. 85.

4 Cansu Özge Özmen, "Hassasiyetler Çatışması", *Doğu Batı*, S. 36, 2006, s. 85-96.

5 Erbay, age., s. 29.

İşte Âkif'in medeniyet ve Şark adına da ayakta durma koşullarını sağlayan, her şeyden önce inanma azmi ve eylem kudretidir. Ve bu da Erbay'ın sırayla değindiği mevzular olan değer sahası; bir cemiyetin mistiğinin duyarlılığı, mesuliyet ya da vazifeli olma ve dengedir. Toplamda İslâm uygarlığının ayakta durma şartlarını belirleyen bu dinamik bilinç hâli yukarıda sözü edilen oryantalist çerçeveleme yanılığının önünde bir güç olarak durabilen Doğu'nun kendine özgü kıymet sahasıdır.

Yine Erbay'ın altını çizdiği bir diğer mesele, Âkif yerliliğidir. Erbay bu konuda şunları söyler: "Yetiştirdiği cemiyetin değer yargılarına ihanet etmeyen Âkif Benda'nın 'Aydınların İhaneti' sınıfına da girmez. Zira o, sessiz köşesinden toplumun vicdanına fışıldadığı seslerin üzerinde sonsuzluğa uzanırken, dile getirdiklerinin, kendi acizliği olduğunu da itiraf eder."⁶

Özellikle aydınlanmayla beraber toprağına yabancılaşmış E. W. Said'in değişiyse sömürge entelektüeli konumunda olan aydın grubuyla Âkif'in yolları burada ayrılır. O, milletin sesi olmakla mağrurdur. Mithat Cemal Kuntay onun bu yönünü şu ifadelerle değerlendirir: "Bazı müstesnalarıyla, Türk edebiyatçısı Türk olmaktan korkar, öyle iken Âkif, çetin bir sanat namusuyla, yerlidir ve karar verecek, azmederek, göğsü kabarak yerli."⁷

Bu nedenle milletin içine düştüğü perişan hâle sosyal hafızanın taşıyıcısı olan 'Bülbül'e dert yanarak matemini paylaşması, Türk dünyasının üzerindeki kara bulutların ve zulmetin sorumluluğunu üstlenmesi,⁸ şairliğinin şuurlu tarafına işaret etmekle beraber⁹ mevcudiyetini milletin sinesine yaslandırmak dışında ikinci bir alternatif düşünmeyişinin sağlam duruşudur.

Buraya kadar anlatılanlardan hareketle Âkif adına şüphesiz en önemli tanımlayıcı özellik, onun toplumsal anlamda pratik endişeler taşıması, İslâm medeniyetinin kötü giğişatına bir çözüm önerisi sunmak isteyişi veya bu durumdan duyulan rahatsızlığı ifade ediş biçimidir. Aynı zamanda bir medeniyetin temel dinamizmi ve devamlılığı bu tarz bir kritiğe ihtiyaç hâsil eder. Uygarlık anlamında söz konusu meseleyi tarihsel bir sorsunsa dönuştürmek açısından İsmail Kara'nun modernizm ve Âkif üzerine yazdığı birkaç nottan şöyle naklediyoruz: "İslâm modernizmi İslâm'ın kendi iç dinamiklerinden, kendini tecdid, tamir ve tadil etme kabiliyetinden neşet eden, güç devşiren bir hareket olmaktan ziyade askerî mağlubiyetlerin doğurduğu aşırı teğirgin bir ortamda dış baskıların ve konjonktürel şartların dayatmaları neticesinde vücut bulan; farklı dozlarda da olsa taklit etmeye yöneldiği Avrupa'nın medenî ve kültürel değerlerinin, başarılarının dinî, felsefî ve sosyal kaynaklarını, arka planlarını yeterli ölçüde araştırma, anlama ve kuşatma cehdi göster(e)meden İslâm'la Avrupaî değerler arasında ayniyet, benzerlik, uzlaşabilirlik ilişkileri kurarak meşrulaştırmacı ve iknaya yönelik tutum takınan; pratikliği, acil çözümleri öne çıkaran, bu sebeplerden ötürü çok problemlili olan bir hareketin adıdır."¹⁰

Görüleceği üzere, İslâm medeniyetinin aydınlanma devrine kadar getirdikleriyle Batı düşüncesi arasında belirginleşmiş antagonizma, münevver kişiliğiyle Âkif'te de kritik meselesidir. Problemin gelip düğümlendiği yer yine Şark'a ve Şarklıya olan bakıştır.

Fakat Müslüman aydınlarca Batı'ya yöneltilen eleştirilerin aksine Âkif, sorgulamayı kendi dairesinden başlatır. Yani kendi toplumunun yaşadığı medeniyet krizinin ve etik çözü-

⁶ Age., s. 21.

⁷ Mithat Cemal Kuntay, *Mehmed Âkif*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 334.

⁸ Erbay, age., s. 77.

⁹ Kuntay, age., s. 364.

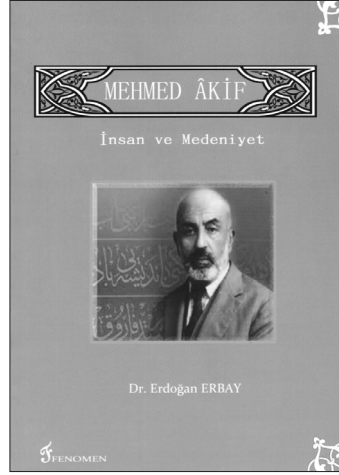
¹⁰ İsmail Kara, *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2003, s. 199.

lüşün ana etmenleri ve yöntemleri üzerine yoğunlaşır. Ama merkeze ilk önce kendini koyar. “Âkif’i, çağdaşları olan diğer idealist yazar ve şairlerden ayıran mühim bir fark da, onun kendi kendisine, gönülden bağlı olduğu idealinin mensuplarını tenkid edebilmesidir. Yani otokritiğidir.”¹¹

Bu noktada İslâm uygarlığının kendi lehinde gelişmiş bazı olumsuz durumlar, modern çağın gerekleriyle tam olarak uzlaşamaz durumdadır. Çünkü Âkif, meşrulaştırılmış üzeri kapalı yanlışlıkları görebilen adamdır. Eşyaya görerek bakar,¹² bakmış olmak için değil. Elbette bu seçici dikkat, yanlış giden bir şeyleri görmekte toplumun ön safında yer almak, vazifeli olmaktır.

Erbay şunları söyler: “İslâm’ın ruhuna ermemiş, ancak hayatının her anını dinden aldığı ilhamla yaşayan sürü hâlinde insanlar, Âkif’in Şark’ta en çok karşılaştığı tiplerdir. Herkes ve her şey asıl vazifesinden uzaklaştırılmış, bütün kavram ve kelimelerin içi boşaltılmış, menfaat adına dillere pelesenk klişe temennilerin idare ettiği bir gündelik hayat tasvir edilmektedir.”¹³

Bu bağlamda İslâm’ın kaynaklarında vahiy sistematığının içinde yer almayan apokriflerin veya bid’atların bir algı yanılığına neden olduğu dikkate alınrsa, modern olanı aslından uzaklaştırmadan yakalayabilmek, Âkif’in çözüm olarak eleştirdiği sorunların ortak bir akla varabilmesidir. Zira İslâm’ın böylesine bir değer ve algı tehdidiyle karşı karşıya oluşuyla ilgili olarak Ali Şeriatî de şu kanıdadır: “Dindarlık, zühd, kanaat, sabır, tevekkül... Bunlar gibi daha nice kavramlar, çağımızdaki halk-ulema anlayışı ölçüsüne uygun anlaşılınca, çöküntü getiren, insan kişiliğine menfi etki yapan, insan hayatındaki güç ve kemali, ruhun bağımsızlığı, insan irade ve zihnini felç eden, duyguları zaafa uğratan, eziyet veren, mutsuz-

luğu, talihsizliği bir karakter/fıtrat hâline dönüştüren, kişiyi alçaklık ve zillete alıştıran, bulaştıran ve bayağılığı olağanlaştıran birer unsur, birer faktör oluvermektedirler.”¹⁴

İşte benzer reaksiyonun öncü bir fikir başlangıcı olarak Âkif, vicdanî ve ahlâkî meziyetlerinden arındırılmış veya yalıtılmış Şark insanını anlatmak için var kılınmış bir “cemiyet mistiğidir.”¹⁵

Erbay, ferdiyetten bağımsızlaşmış ve bir şeyleri yoluna koyma olarak belirlenmiş hedefi şöyle tanımlar: “Âkif, büyük yapının bir parçası olarak, asıl vazifesinin çözüm üretmek, eğer bu mümkün değilse, üzülme erdemini ruhunda taşımaktadır.”¹⁶

Bu da problem karşısında vazifeli, sorumluluğunun bir getirisi olması bakımından Âkif’teki mesuliyet bilincinin üst değerlerde muhafaza edilebilen bir karaktere dönüşmesidir. Zaten Safahat, “tarihi beraber inşa edenlerin içinden geçerken fark etme-

¹¹ Orhan Okay, *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1998, s. 166.

¹² Kuntay, *age.*, s. 344.

¹³ Erbay, *age.*, s. 76.

¹⁴ Ali Şeriatî, *Anne Baba Biz Suçluyuz*, (çev. Kerim Güney), Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2004, s. 90-91.

¹⁵ Erbay, *age.*, s. 49.

¹⁶ *Age.*, s. 47-48.

dikleri, arkadan gelenlerin ise, sahip çıkmadıkları değerler toplamının abidevî kitabesi"¹⁷ değil midir? Veya Âkif'in vazifeli oluşu ile ilişkili değil midir?

Yine Erdoğan Erbay'ın üzerinde durduğu bir diğer konu Âkif'in sanatkâr kişiliğinden çok onun şahsî yönünü ön plana çıkaran hamiyet ve denge kavramlarıdır. Âkif'te hamiyet, dünya ve ahiret ilişkisi bakımından aynı aynaya yansıyan iki âlemin tek bir görüntü olarak hem maddî hem de manevî bir birliktelik¹⁸ içinde olmasıdır. "Aynanın dünyaya bakan yüzü, kesret'i, kalabalığı ve dünyevîliği sahneye taşıyıp, meşguliyete kapı aralarken fânîlik çölünde iz sürdürür; aynanın diğer yüzü maverâya göz kırparken bâkîlik yurduna giden yolun yolcusu olma esasını telkinle maksadın tahakkuku için çağrıda bulunur."¹⁹

O yüzdendir ki hem bu dünyaya hem de ötesine ait kıymetler olan merhamet, dürüstlük, vefa, insana hürmet, Âkif açısından gerek sosyal hayata ait organizasyonu düzenlerken, gerekse uhrevî uzantıların gereklerine karşı bir donanımdır ve bir denge iktiza eder.

Denge, özellikle Âkif'in insanı algılama perspektifinde ortaya çıkar. İnsan, Âkif'te bulunduğu şartlarda ve değerinde süzücü bir dikkatin ürünü olarak en ince ayrıntısına kadar tasvir edilirken hümanizm gibi Batılı hiçbir kavrama ihtiyaç duyulmaz. Çünkü İslâm düşüncesinin kartezyen benmerkezcilikten sıyrılmış 'ben' algısı yerine koyduğu 'biz' an-

layışı, insanın şartlarına ilişkin zaten özgürleştirici ve hakiki bir algılamadır. Erbay sözlerine şöyle devam eder: "Yaşadığı asrın, sorumluluk şuurunun yüklediği her türlü yük ve çilenin diriltici nefesiyle, her daim ayakta ve bir işaretçi sıfatıyla, geriden gelenlere fener alayları hazırlayan Âkif, asrının insan panoramasını da çizer. Evin herhangi bir köşesinden başlayan insan tasviri, atılan her adımla sokağı, caddeyi, mahalleyi, beldeyi, ilçeyi, ili, memleketi ve oradan da bütün dünyayı kurcalayan bir kimlikle karşımıza çıkar... Âkif için insanî erdem, ben yerine biz'in inşasıyla mümkündür."²⁰

İşte kendi gibi olmanın ya da neysen o olmanın ve insanı algılamada manipüle edilebilecek durumlardan sıyrılmanın, aslî değere ulaşmak için toplumu da yol arkadaşı ederek çıkılan yolculuğunda yolcunun adıdır Âkif.

Sonuç olarak Erdoğan Erbay'ın *Mehmed Âkif İnsan ve Medeniyet*'i kendi köklerine karşı vefayı, kesintiye uğramamış bir İslâm düşüncesi karşısında mesul hisseden Âkif'in fikir dünyasına kuvvetle nüfuz edip Âkif'e dair yinelenen değil yenilenen bir düşünsel faaliyetin çabası olmuştur. Önden her geleceğin bir taş koyması olarak düşünülebiyecek bir Âkif inşasında, *Mehmed Âkif İnsan ve Medeniyet* bu yönüyle anlamlı bir bütünün parçası konumundadır. Yüzeyden değil, zihin yapısının içinden anlamlandırma gayretindedir. Ve her gayret bir gün kaybettiği şeyi yakalar.

Adem Polat*

¹⁷ Age., s. 25.

¹⁸ Age., s. 47.

¹⁹ Age., s. 47.

²⁰ Age., s. 51.

* Ardahan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi.